BIBLIOTECA DE VULGARISARE
a Fundației Culturale din Vălenii-de-Munte „CUVÎNTUL” ✣✣ No. 5.

N. IORGA

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

TREI CONFERINȚE ARDELENE

ținute la Cluj, Zalău și Careii-Mari (Septembre 1927).

BIBLIOTECA DE VULGARISARE
a Fundației Culturale „CUVÎNTUL“ din Vălenii-de-Munte

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

No. 5

N. IORGA

TREI CONFERINȚE ARDELENE

=0=

I.

Fase în istoria Ardealului.

Ardealul a existat și există. Realitățile nu se tăgăduiesc, ci se întrebuințează. Politica trebuie să iasă din formele și formulele moarte ale conțipiștilor — până la conțipiștii cei mari cari sînt miniștrii — pentru a trece la realitățile care nu dispar cu grămezile de hîrtie numerotată și semnată cu care le acoperim.

E o realitate pe care a creat-o natura. Munți pe patru părți închid acest cadrilater al rasei noastre, de care se leagă ca o complectare coborîșuri de toate părțile.

Căci nu trebuie să stabilim din causa acestor culmi o despărțire pe care aceiași natură, cu normele ei universale, n'o hotărăște ea însăși. Cum ființa omenească leagă necontenit prin circulația ei un mal de apă cu altul, tot așa curiositatea ei, ca și nevoile practice, duce de la o clină a muntelui la alta. Să ne uităm și aiurea, întrebuințînd acea metodă a comparațiilor care mi-a folosit atît de adese ori în încercările mele de a explica istoria. Pireneii, — altfel de munți decît blînzii noștri Carpați! — au de o parte și de alta aceiași lume bască, cu același fel de viață. Inalții Alpi, cu înfățișarea nestrăbătută, n'au separat odinioară părțile care-și corespund la Nord și la Sud ale rasei celtice. Iar, cînd Romanii și-au întins expansiunea prin acele locuri, de-asupra coroanei munților, în Reția, unde trăiesc și astăzi Romanșii de viță și de limbă latină, e deci aceiași populație ca în Galia cisalpină romanisată.

Carpații ardeleni s'au putut osebi, dar au *mărginit* fără în-

doială. Nu rase, ci forme de viaţă politică şi forme de cultură, speciale, care şi-au păstrat caracterul lor.

Să încercăm a li fixa fasele.

Ele n'au fost măcar propuse până acum. Istoria Ardealului s'a scris fără a se simţi nevoia unei mai înalte sintese a ei. Avem şi o presintare românească, de Russu, din acea epocă în care Ardealul a dat personalitatea, pe nedrept uitată, a acelui Florian Aaron, din Rodul Sibiiului, cu atîta siguranţă de cugetare, judecată dreaptă şi stăpînire a formei. Dar acolo, ca şi în ce au scris despre trecutul ardelean celelalte naţii, se leagă nedibaciu între ele, cu un sec condeiu austriac, capitole de istorie regală ungurească, biografii de principi ardeleni şi cîte ceva despre mişcările culturale şi populare, despre schimbările constituţionale din secolul al XIX-lea.

Cînd e vorba de a stabili întăia fasă, trebuie să-i dăm o prefaţă care e numai a celor mai vechi înaintaşi ai neamului nostru.

Cercetări de preistorie întreprinse în deosebite puncte ale Ardealului au scos la iveală o străveche civilisaţie milenară ale cării caractere se întîlnesc şi astăzi în arta noastră populară. O civilisaţie pe care trebuie s'o punem în legătură cu desvoltarea naţiei noastre, dar care se întinde şi aiurea, pe şesurile ucrainiene la Est, pe cele panonice la Vest, fără a mai vorbi de multele şi puternicele legături cu toată lumea balcanică.

Dar, cu tot rolul aparte al Agatirsilor traco-scitici, exploatatori ai minelor de aur, din această largă viaţă de civilisaţie primitivă nu se poate desface neted un capitol ardelean.

Altfel e îndată ce unda romană a acoperit aceste locuri, undă în care colonisarea oficială a lui Traian, cu cine s'a întîmplat, până la ostaşii orientali cu bizare culturi egiptene, până la Maurusii şi la Britonii aceloraşi armate, nu represintă decît un curent tărziu şi superficial peste revărsarea de ţerani italici care a adus aicea o altă formă naţională.

Odată alcătuită aici o populaţie romană, ea a rămas neclintită la locul unde prin înaintaşii barbari ea avea o aşa de adîncă înrădăcinare.

Părerea opusă a adversarilor noştri etnici se cere din nou

combătută. Ea răsare de curînd într'un articol (despre mediocra carte a d-lui Mitiţă Constantinescu) în acea „Revue finno-ougrienne" care serveşte de fapt mai ales unor scopuri politice.

I se pot opune, pe lîngă vechile argumente de bun simţ care au trecut de la Dimitrie Cantemir la Ion Brătianu tînăr, de acolo la Vaillant şi în cărţile noastre mai nouă, şi alte argumente, care ţîşnesc de la sine la cea d'intăiu atingere a unui subiect care, fiind vorba de fenomene adînci de viaţă populară, nu se poate trata pe basa mărturiilor scrise în care ne încredem, de sigur, şi în general, prea mult.

Dacă ar fi vorba de o mişcare din Sud, în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, de ce s'ar fi părăsit regiuni în care atunci era o perfectă siguranţă, atît în provinciile bizantine, cît şi în regatele slave de pe malul drept al Dunării? Doar e vremea cea mai favorabilă pentru ai noştri de acolo, aceia cînd Craii sîrbi îi prefac din păstori în plugari aşezaţi, colonisîndu-i cu privilegii sprijinite pe organisaţia lor proprie şi pe dreptul lor tradiţional. Pe cînd în părţile ardelene era sau trista a doua-zi după desastrul produs de năvălirea tătărească sau acea stăpînire angevină care, după concepţiile apusene din acel timp, nu era din cele mai favorabile pentru clasele de jos pe care le-ar fi confundat, ca în Franţa „jacqueriei", în aceiaşi formă socială nenorocită a şerbiei.

Şi, apoi, prin şi pentru cine s'ar fi făcut această colonisare? Dacă ar fi vorba de o colonisare regală, ce proporţii ar fi luat! Iar, dacă numai nobili, cari de altfel aveau la îndemînă destulă populaţie ţerănească pentru micile lor exploatări, n'ar ajunge cîte un act isolat ca acela care a fost descoperit şi publicat acum cîtăva vreme, ci ar trebui o întreagă colecţie de astfel de mărturii scrise.

S'au presintat bieţii noştri Şchei ca urmaşi ai unor Bulgari colonisaţi la sfîrşitul veacului al XIV-lea, pe cînd e vorba doar de o basă de anumite elemente slave complect romanisate. Dacă s'ar fi produs o mutare de elemente în adevăr bulgăreşti, ar fi fost ţerani, cari nu s'ar fi oploşit în margenea zidurilor Braşovului şi, în cale, atîţia i-ar fi oprit, în tot largul Ţerii-Româneşti, pentru a li oferi o situaţie cu mult mai bună şi mai potrivită obiceiurilor lor de pănă atunci. S'a

clădit însă — şi de preoţii din Şchei — o întreagă teorie pe temeiul redării numelui aşezării lor în ungureşte cu Bolgarszék, „Scaunul Bulgarilor", pentru că la Unguri, pe la 1200, „Şchei" şi „Bulgari" erau termini cari-şi corespundeau.

In această primă fasă a vieţii Ardealului înainte de cucerirea ungurească şi de colonisări, ţara a trăit cu străvechiul regim al „oamenilor buni şi bătrîni", al cnezilor şi al Voevozilor, studiat odinioară de Kemény, iar apoi, în chip critic, de I. Bogdan.

In articolul pe care-l citam, aceşti şefi ai Romînilor sînt presintaţi ca nişte bieţi dregători săteşti culegînd dările cuvenite regelui. De fapt aceasta a fost situaţia lor în veacurile al XIV-lea şi al XV-lea. O instituţie nu se judecă însă după aspectul decăderii sale. Iar numele nu se luau atuncea în zădar. Şi ambele aceste nume sînt de un vechiu sens foarte mare. Unul, care pleacă de la *Konungul* germanic, înseamnă la Moldoveni în feminin — cneaghină — pe rudele domneşti şi pe boierii cei mai mari, şi la Ruşi *cneazul* e prinţul însuşi. Iar Voevod e ducele carolingian, stăpîn pe o întreagă regiune.

Voevozii au fost în ţerile noastre, ca şi în regiunea sîrbească şi mai special bosniacă din Balcani, nişte stăpînitori respectabili, şi Sfîntul Ştefan al Ungurilor, înainte de a fi „rege apostolic" apare ca Voevodul Vájk, Voicu. Intre provinciile ungureşti mai vechi numai Ardealul şi-a avut, necontenit, un Voevod. Şi atribuţiile lui, în materie de comandă a oştilor şi de sancţiuni penale, era cea regală. E de netăgăduit deci că Voevodul a fost aflat de Unguri la năvălire, că a fost moştenit de la o alcătuire politică mai veche, care e a noastră.

Pe urmă cucerirea aduce o nouă fasă.

Regele apostolic e un misionar armat al Sf. Scaun. El n'are caracter naţional exclusiv, nu-l poate avea pe o vreme cînd această înaltă concepţie, aşa de delicată, nu era măcar în formaţiune. El represintă cu sabia în mînă credinţa catolică. Cine o vrea, poate să între fără scădere şi fără prefacere supt sceptrul lui. Şi nici vorbă de o administraţie cum o înţelegem noi. Ii trebuie anume venituri, şi atîta. Pentru a le asigura, garnisone se aşează în *váruri*, cetăţi, corespunzînd *burgurilor* carolingiene, *gradurilor* slave, ca Bălgradul sau Moigradul, sau Grădiştea. In cel mai mare din ele, la însăşi poarta de Apus

a Ardealului, pe Mureş, în Cetatea-Albă ardeleană, Bălgrad, sta *episcopul*, şi lîngă dînsul comandantul ostaşilor şi al iobagilor, pe atunci o clasă militară onorată.

Colonisarea samănă insule de populaţie străină în mijlocul maselor, încă destul de rare, ale indigenilor. Ea se sprijină pe privilegii, căpătate direct de Saşi, indirect de toţi aceia, nu numai Maghiari, cari se află pe „pămîntul regelui", pe *fundus regius*. Cuvîntul de privilegiu să nu ne sperie: tot evul mediu trăieşte pe această basă, afară de populaţiile de basă ca, în acest domeniu geografic, Romînii. Şi să nu se mai repete jălania obişnuită a şerbiei româneşti: ea nu exista pe „fundus regius" şi, *pămîntul* hotărînd, nu rasa, ţeranii unguri pe pămînt de şerbie erau şi ei şerbi ca oricari alţi locuitori.

Aceasta a fost situaţia supt Arpadieni: rege de cruciată, avînd abia o Curte, imitată după a Bavaresilor, cari imită pe Carolingieni, rege de departe, care e permanent represintat de autoritatea, de fapt regală, a Voevodului de obîrşie românească, nobilime de privilegiu şi cetate săsească tot de privilegiu, calitate a pămîntului care determină calitatea omului, oricare i-ar fi naţia, care e aşezat pe dînsul.

Venirea pe tronul văduvit a Angevinilor deschide, în secolul al XIV-lea, o nouă epocă întinzîndu-se şi peste al XIV-lea. Aceştia sînt oameni de datină franceză, fie şi trecută, cu Carol de Anjou, în Italia-de-Sud, unde s'a întemeiat regatul Celor Două Sicilii. Veniţi după 1300, într'o vreme cînd se pregăteşte Războiul de o sută de ani, ei sînt înainte de toate represintanţii acelei cavalerii internaţionale care la 1396 va veni să sîngere la Nicopol contra ienicerilor lui Baiezid. Regele e un „viteaz", încunjurat de „viteji": naţia acestora nu-l interesează, ci numai aptitudinile şi serviciile lor. Romînii din Maramureş, Dragoş, Bogdan, apoi atîţia din rudele lor se înscriu în rîndurile acestor mîndri luptători, din Lituania pănă la Vidin. In restul Ardealului, acestor cavaleri maramureşeni li corespund luptătorii din *sedes olachicales*, din „Scaunele"-judeţe româneşti, la Poarta-de-fier. Dintre dînşii se va ridica acel Ioan Hunyadi, Iancu-Vodă, Iancu-Vodă „Sibiianul" al cîntecelor bătrîneşti din Balcani, care a făcut şi a scos regi, exercitînd de fapt, ca Voevod al Ardealului, şpan al Bis-

triței, șpan al Secuilor—țerani unguri liberi, amestecați și cu țerani romîni—, apoi guvernator al regatului, atribuțiile regale. Avînd la dreapta și la stînga pe Domnul din Țara-Românească și pe Domnul din Moldova, realisator al unei noi Dacii de luptă, el înseamnă momentul cel mai strălucitor din istoria romînimii din Ardeal, și a Ardealului însuși. Nu e de mirare că acestui rege de fapt i-a urmat ca rege de drept, cu coroana de lauri a Cesarilor și cu numele roman al Corvinilor, după corbul muntean din armele familiei, Craiul Matiaș, acela a cărui frumoasă statuie din Cluj are ceva în plus: închinarea, neadevărată, a steagului moldovenesc, și ceva în minus: o inscripție românească, în limba strămoșilor lui în care să se spuie că el a fost biruitor asupra tuturora decît asupra neamului său însuși.

Aceasta e însă epoca monarhiilor absolute.

Matiaș n'a putut-o realisa decît în parte în Ungaria lui întreagă. Cînd, după cei doi slabi regi din neamul polon al Iagellonilor, catastrofa de la Mohács, în 1526, a lăsat țara învinsă fără un rege, unii au ales, în virtutea unui pact de familie, pe Ferdinand de Austria, alții pe Voevodul ardelean Ioan Zápolya. Și atunci pentru două veacuri, pănă la 1700, se va începe, în limitele mai înguste ale Ardealului, lupta pentru stabilirea acelei monarhii a absolutismului regal (căci prinții maghiari ai Ardealului au avut adesea pretenții regale asupra Ungariei înseși, și poporul li zicea — ca lui Mihai Viteazul în chiar documente oficiale muntene de după moartea lui—*Crai*).

Acești „Crai" au fost une ori personalități vrednice, chiar superioare: după Ioan Zápolya cu apucăturile regale, fiul său a avut o acțiune religioasă; Báthoreștii, pănă la aproape nebunul Gabriel, au dovedit hotărîre și vitejie; a regi călcau și Ștefan Bocskai și Gabriel Bethlen; întăiul dintre Rákoczești a dat oarecare prestigiu european principatului ardelean. Dar, cu toate sforțările lui Gabriel Báthory, care voià să facă din Sibiiu capitala unei noi Dacii, anexîndu-și prin cucerire părțile muntene, monarhia care se înstăpînise mai pretutindeni în Europa n'a putut fi realisată.

Ii lipsesc toate însușirile Statului regal de felul Franciei lui Ludovic al XIV-lea, însușiri pe care le avea Țara-Românească

a lui Constantin Brîncoveanu, Moldova Domnilor contemporani. Prinţul e itinerant; n'are o capitală stabilită. In secolul al XV-lea, Crăiasa Isabella, fiică de rege polon şi de principesă milanesă, a încercat să creeze o reşedinţă permanentă în castelul din Gilău; Báthoreştii se îngropau la Alba-Iulia; dese ori, dar nu totdeauna, acolo se întîlnia persoana crăiască. Nici vorbă nu poate fi de o Curte, atunci cînd la Domnii romîni se imitau pompele Constantinopolului otoman. Administraţia de sistem frances lipseşte, finanţele sînt şubrede şi nesigure, atîrnînd de resoluţiile dietelor, iar oastea se adună, prin voinţa aceloraşi, atunci cînd e nevoie de dînsa pentru o expediţie în străinătate.

Astfel, evul mediu se continuă: cu cetăţile lui închise, Saşii preferînd să cheme pe stăpînitorii romîni, pe Turci chiar, decît să admită pe suveranul lor între zidurile privilegiilor seculare. In castele ca în veacul al XV-lea stau nobilii pe cari vecinătatea unui prinţ ales nu-i ispiteşte. Cine, ca Secuii, au drepturi pecetluite, se bucură de dînsele; cine nu le au, ca majoritatea Romînilor, rămîn cu totul în voia „domnilor". Nu prinţul, ci dieta poate aduce o modificare, de orice fel, în situaţia lor.

Asupra acestui îndărătnic ev mediu patriarhal cade de-odată stăpînirea austriacă. Ea aduce cu sine ce înseamnă mai exagerat sistemul monarhiei moderne, şi încă al aceleia care n'are măcar la bază naţiunea. O depărtată Curte, către care trebuie să meargă toate veniturile şi care încearcă a atrage la dînsa, pe vremea Mariei Teresei, tînăra nobilime; un aparat administrativ care, cu *beamterii* lui, se amestecă pretutindeni, căutînd a distruge orice viaţă locală, orice iniţiativă individuală; o armată de Iesuiţi cari urmăresc, cu răspîndirea catolicismului între eretici, şi consolidarea acestui Stat prin unitatea de credinţă; şi o armată plătită care e pusă pe capul populaţiei ca în dragonadele contra calvinilor ale marelui rege frances.

Această provincie medievală se scutură supt povară. Oraşele săseşti îşi arată energic nemulţămirea; nobilimea calvină apără legea pe care de un secol şi jumătate a adoptat-o; amintirea vechilor „Crai" susţine revolta unui Francisc Rákoczy, care-şi are episcopul reformat pentru Romîni, Ion Ţircă, şi supt stea-

gurile căruia—*Craiul Racoltea*—se îmbulzesc țeranii mai dîrzi din Nord-Estul Ardealului.

De la o vreme însă tulburările se potolesc, Austria nu distruge prin luptă; ea adoarme prin mijloacele unei încete presiuni, unei dibace *devitalisări* necontenite. In locul vieții care a fost ea dă formele care ascund neantul. Țara, cu națiile ei, e astfel împăcată prin paralisie.

Intr'un singur domeniu se poate lucra, în acela al culturilor naționale. Nu mai este latina de pe vremuri în care ele să poată fraternisa. Fiecare limbă, afirmîndu-se, poartă cu dînsa un alt ideal național, pornit pe luptă. Și, fiindcă, în această luptă, singurul lucru care poate hotărî e majoritatea de populație țerănească, Ardealul e atribuit Statului romîn.

El a început cu centralisări greșite și uniformisări stîngace. Substratul, încă așa de local, plin de ev-mediu, resistă. Sistemul de paralisie se încearcă astăzi ca odinioară, Resultatele lui ultime supt Austrieci s'au văzut. Să ne ferim de ele! Fiindcă, dacă pentru Austrieci le-a plătit o dinastie, culpabilă, pentru noi le-ar ispăși un întreg popor, nevinovat.

II.

Vechile organisări politice ale Romînilor din Ardeal.

Străbătînd Ţinutul, de atît de frumoase dealuri, cu coastele blînde, împădurite, pe care înfloria aurul lanurilor de floarea soarelui, Ţinutul, zîmbitor supt dulcele soare de toamnă, care se întinde la Apus de Cluj, cu casele de veche datină, supt coperişul de stuh buhos, covîrşitor, alături de roşul ţiglei şi de cîte o coamă de şindilă, cu cerdacele purtînd stupi rotunzi şi lăzi largi pline de toate celea, cu oalele de o formă particulară, foarte veche, prinse în cîrligele de lemn şi, mai ales, cu bisericuţele de lemn abia uns cu o tencuială sfărîmicioasă care-şi înalţă, sprintene ca o codană mergînd la biserică, gîtul de o aşa de fermecătoare svelteţă pănă sus, sus de tot, unde se încovoaie bătrîna cruce, aveam neteda impresie că mă aflu într'un Voevodat de pe vremuri, într'unul din acele cîteva Voevodate în care a fost împărţit cîndva, după margeni de văi şi hotare de apă, tot pămîntul Ardealului şi al părţilor vecine cu dînsul. Totul părea aşa de vechiu, aşa de înrădăcinat, de o aşa de patriarcală permanenţă neîntreruptă. Comorile de artă populară strînse cu un aşa de cald devotament şi orînduite cu atîta simţ ştiinţific de d. Vuia în Museul etnografic din Cluj, îmi reveniau prin imaginaţie la locul lor, integrînd o civilisaţie de atîtea ori seculară, pe care toată intelectualitatea de acolo, din oraşele ca frumosul Zalău, de supt verzile poale ale Meseşului, ca Sălagiul şi Căreiul, trebuie să se străduiască a o conserva pănă în cel mai mic amănunt. Voevodatul, cu cnezii subordonaţi, mergînd călări din loc în loc, strîngînd veniturile în natură şi revisuind sentinţele date după „dreptul românesc", tradiţional, de adunările, supt co-

paci scorojiţi, a „oamenilor buni şi bătrîni", cari-mi ieşiau înainte cu lungi plete albe răsfirate, salutînd cuviincios şi mîndru pe drumeţ. S'au putut strecura întregi ochiuri de populaţie străină, care trăieşte şi ea pănă astăzi închisă în datina ei, deosebită, s'au putut împlînta oraşe cu bulevarde şi lumină electrică şi cu înalte turnuri de biserici fără cruce: Voevodatul rămîne cu sătuleţele lui.

Dar Voevodul lipseşte. In locul lui e funcţionarul trimes de la centru, prea adese ori pentru merite politice de partid, pentru state de servicii electorale. Ceia ce era natural a fost distrus de stăpînirea străină, în ale cării rosturi formale ne-am strecurat noi. Localismul viu care e la basa naţiei noastre şi prin care ea s'a putut menţinea contra tuturor primejdiilor a fost nimicit pentru înjghebări care permit conducerea de sus, dar nu întreţin viaţa de jos, esenţialul. Organismul, variat şi corespunzător, a fost înlocuit prin mecanismul central. Şi toată viaţa unui popor se resimte de aceasta.

In aceste forme au trăit Romînii atîtea secole. Dar nu numai pe cele trei grade ale organisaţiei laice: bătrînii, cnezii şi voevozii, ci şi pe trei grade corespunzătoare ale vieţii religioase: popa, protopopul şi vlădica.

Cînd lupta naţională a început, de pe la 1700, forma patriarhală a vieţii politice mirene nu mai funcţiona de mult; să se fi păstrat chiar, ea nu putea servi faţă de mijloacele, nesfîrşit superioare, ale dietelor de privilegiaţi din alt neam şi ale administraţiei imperiale, multiplă, veghetoare, înăbuşind tot ce încape supt dînsa. Dar rămînea Biserica, şi prin ea, prin forma ei unică, fericită, de la început, prin cele două forme ale ei, totuşi utile supt anumite raporturi — una legînd cu România, alta cu Roma—, de mai tărziu, am putut trăi, fără Stat, dar totuşi ca naţiune, ca hotărîtă şi nebiruită naţiune.

Un Ioan Inochentie Clain e astfel, la un anume moment, şeful adevărat al naţiei sale, care-l urmează în străduinţile şi-l admiră în suferinţile lui. Şi alţii pănă la Şaguna, fie şi, pentru cealaltă Biserică, pănă la un Şuluţ, dacă nu şi un Leményi, sînt aduşi a juca acelaşi rol. O tradiţie care se prelungeşte pănă la alcătuirea Mitropoliilor, cîştigate *prin* şi *pentru* lupta naţională, pănă la tristele bătrîneţi ale amărîtului, înlătura-

tului şi părăsitului arhiereu, imperial de prestigiu, al Bisericii ortodoxe.

Această organisare a fost înlocuită prin a mirenilor. Curentul *liberal* de *laicisare* a pătruns şi în acest domeniu. Conducerea a trecut la advocaţi, la oameni de bancă, prea puţin la profesori, de loc la negustori şi la meseriaşi: deci la o castă a „inteligenţei". Ea n'a putut da nici legătura strînsă, coherenţa desăvîrşită, mănunchiul, cu neputinţă de desfăcut, al organisaţiei bisericeşti.

Avantagiile pe care le oferia aceasta erau mari.

Intăiu era o organisaţie din cele mai strînse pe care le-a putut da omenirea. Ce poate fi mai tare decît legăturile, servite prin atîtea forme şi rituri, ale Bisericii? Se pot ele înlocui prin relaţiile trecătoare, determinate de interese materiale şi de pasiuni, între membrii, amestecaţi într'o politică de oportunism, ai societăţii laice? Prin asociaţiile supt „intelectuali" ale poporului, care dese ori nu-şi dă samă de evoluţiile capricioase ale conducătorilor şi se trezeşte dus cine ştie unde fără a fi fost cît de puţin consultat?

Apoi Biserica e o organisare de idealitate. Orice schimbări ar fi suferit întăiele ei forme, admirabile, ea cuprinde un suflet. Ea aminteşte în toate formele şi rostirile ei partea esenţială din sublima ei origine. In vremuri de materialism desfrînat ea rechiamă pe om totdeauna la datoriile lui morale. Il împiedecă de a cădea în meschine tîrguieli pentru satisfacţia unei vanităţi copilăreşti sau a unor pofte josnice.

Ce înseamnă astăzi conducerea în partidele politice de oportunism? Arta de a ajunge a atins o neînchipuită perfecţie. In loc de a cere calităţi cuiva, ea începe prin a constata lipsa lor. Pe cînd, în vechea organisaţie naţional-bisericească, selecţia, oricît ar fi putut să fie deviată în unele casuri, scotea la iveală pe omul cel mai bun. Şi cel mai strălucit talent încă avea nevoie de muncă şi răbdare, de dovezi îndelung îngrămădite. Nu poate fi însă mai mare fericire pentru un popor decît să fie condus de aceia cari sînt în adevăr aleşii lui.

Altfel se petrece căderea în oportunismul fiinţelor omeneşti răzleţite după pradă.

Oricine represintă însă forţă sufletească organisată e da-

tor să lucreze, şi anume solidar, pentru înlăturarea acestei primejdii, care poate fi fatală.

O acţiune a clerului, care nu trebuie să abdice nici într'un domeniu misiunea care-i este impusă, şi a cărturarilor cari nu văd în carte numai un mijloc de a face carieră poate îndeplini această supremă datorie a timpurilor noastre: *înlocuirea politicianismului de aventură prin mănunchiul forţelor morale organisate.*

III.

Hotarele de Apus ale poporului românesc.

De o bucată de vreme a început o propagandă al cării scop mărturisit e să schimbe actualele hotare de Apus, cîştigate prin sudoarea atîtor generaţii de ţerani şi prin sîngele atîtor mii de ostaşi, ale Statului romîn.

Aceasta o cere la Geneva contele Apponyi. Această remarcabilă personalitate a unui om din altă lume, care vorbeşte de lucruri de pe altă lume, stricînd efectul silinţilor de înfrăţire ale atîtor oameni de treabă cari sînt din vremea lor, merită în sine, prin talentele care nu i se pot contesta, toată stima. Dar nu e niciun motiv ca opinia publică românească să se emoţioneze peste măsură pentru că se găseşte cineva care, în fanatismul său, să încerce a zgudui delicatul edificiu al păcii generale fără să aibă măcar siguranţa că s'ar ajunge în adevăr la scopul pe care-l are în vedere.

Argumentelor de sentiment ale unui om aşa de bătrîn nu li se poate răspunde: ar fi inutil şi crud. Dar iată un alt luptător pentru aceiaşi causă. Lordul Rothermere, fratele unui influent ziarist şi moştenitorul unei gazete influente, propagă şi el ideia ştirbirii hotarului de Vest al României. Şi, cum propaganda lui ameninţă indirect şi alte graniţi, emoţia e mare şi în acel imens centru de cugetare nervoasă care e Parisul. De fapt articolul său circulă, în tăieturi cuprinzînd o hartă, în largul lumii. Un mare învăţat engles mi l-a trimes şi mie, cu o expresie de indignare contra acestei nesăbuite propagande. De fapt omul n'are nicio ideie clară despre geografie şi istoria acestor regiuni, şi noţiunile sale de drept sînt tulburi.

Să încercăm, fără nicio altă preocupare decît a adevărului, o rectificare.

D. Apponyi aducea înainte linia spre Apus a rîurilor ardelene. Dar în cuprinsul pămîntului românesc avem, pe lîngă cursul de la Nord la Sud al Nistrului, Prutului, Siretiului, al apelor muntene, o serie de afluenți ai acestora urmînd aceiași direcție Est-Vest. Și, apoi, dacă apele secundare ale Basarabiei, Răutul și Bîcul, merg spre Răsărit, ele se varsă în cursul longitudinal al Nistrului. Tot așa, oricare ar fi îndreptarea Someșului, Crișurilor, Murășului, aceste ape se pierd în Tisa, care întregește așa de armonic la Apus masa rotundă a Ținuturilor locuite de Romîni, ridicîndu-se pe trepte de munți la mijloc ca să se coboare prin povîrnișuri gradate spre largile rîuri care-o înfășură. Nu afluenții, de o linie capricioasă, determinată de constituția solului, înseamnă ceva, ci numai canalele colectoare, ducînd toată această viață fluidă la vastul luciu al Dunării cîntate de poesia seculară a neamului.

Cuprinsul Daciei a fost umplut *întreg* de cei mai vechi înaintași ai noștri. Răposatul Pîrvan a urmărit cu precisie de arheolog întinderea getică pănă în părțile de spre Vistula ale Europei centrale. Dacă Statul lui Boirebista Getul mergea spre Răsărit, oprindu-se în țermul Mării Negre, al lui Decebal, din munții Hațegului, tindea către Apus, și marele rege dac era președintele unei vaste confederații barbare cuprinzînd și Sarmați, Celți, Germani.

Cînd, pe la sfîrșitul veacului al XI-lea, Statul atît de nou în forma sa regală, cu misiune apostolică încredințată de Papa, al Sfîntului Ștefan a ajuns pe malurile Tisei, el a găsit aici o populație românească de pescari, păstori și plugari. Numele de localitate cuprinse în actul de donație pe care-l citam în a mea *Istoria Romînilor din Ardeal*, ieșită și în limba francesă pe vremea neutralității noastre, o dovedesc.

Ungurii cuceritori pentru Sfînta Biserică romană au găsit aici cetăți de modă carolingiană — căci Francii lui Carol-cel-Mare au avut toată Panonia—, purtînd nume slavo-romîne ca Bălgradul ardelean („Cetatea-Albă") ori altele al căror nume a fost prefăcut în ungurește: *vár-ul* Orăzii (Várad) sau al Aradului, ori cetatea de pe Timiș, o veche fundație, transformată și ea în *vár* regal, mai ales în veacul al XIV-lea.

Aşa a fost o bucată lungă de vreme. Colonisarea cu haiduci a Hajdudoroghului, a vechiului Ţinut de stepă al Iazigilor, s'a făcut mult mai târziu. In acel moment erau în acest Apus de către Tisa *goluri*. Şi aceste goluri voiu căuta să le explic.

Istoria evului mediu presintă două mari mişcări de populaţie. Una, cea mai veche, chiar la început, dar continuîndu-se prin repercusiune până mult mai târziu, aduce lumea barbară de la Răsărit la Apus, din stepă în Ţinuturile cultivate: Huni, Pecenegi, Cumani, Tatari. Apoi, mai târziu, Apusul cultivat înaintează către stepa barbară a Răsăritului.

Astfel Germania Francilor din Neustria dă la Rin Germania austrasiană; aceasta cucereşte Saxonia din pădurile Europei centrale; Saxonii ocupă, în dauna Slavilor, Brandenburgul, Lusaţia şi, în dauna păgînilor Mării Baltice, Prusia. Inaintează mai departe Saşii din Ardeal, coloniştii germani din Maramureş, din oraşele, devenite polone, ale Galiţiei, până la Şvabii Banatului, până la Nemţii Bucovinei, până la cei din Basarabia-de-jos, pentru ca şi mai departe curentul să se întindă până în Crimeia. Francesii dau Statul normand şi angevin din Italia-de-Sud, infiltraţiile din Balcani; mai înainte încă: Statele de cruciată din Locurile Sfinte, regalitatea Lusignanilor în Cipru, Cavalerii Ospitalieri din Rodos, Imperiul latin din Constantinopol şi dinastia angevină din Ungaria. Italienii ajung, din Veneţia şi Genova, în Dalmaţia şi Albania, în Insulele Ionice, în Moreia şi Ahaia, în Creta, în Arhipelag, în Constantinopol, în Alexandria Egiptului. Şi Ungurii au ajuns în Moldova muntoasă, iar husiţii lor până de-asupra Cetăţii-Albe.

Neamul românesc şi-a avut şi el un *Drang nach Osten*. Dacă descinderea, *descălecatul* lui „Radu Negru" e o ilusie şi dacă acela al Maramureşenilor în Moldova înseamnă numai stabilirea unei dinastii, necontenit părţile ungureşti au hrănit cu populaţie Ardealul, iar însuşi Ardealul a îmbogăţit cu oameni vrednici ţerile româneşti libere. Un întreg judeţ muntean, al Secuienilor, „sud Saac" al documentelor slavone, a „descălecat" din Ardeal; „Mîneciul ungurean", lîngă „Mîneciul pămîntean" o spune şi azi, la acest „mîneciu", la această „gură" a Teleajenului, ca şi numele de familie şi particularităţile de graiu ale populaţiei, până la Vălenii-de-Munte. Cu „vecini" din Ar-

deal, încă din vremurile lui Ştefan-cel-Mare, s'a umplut Moldova. Supt Austrieci, cu pretenţiile şi şicanele lor, a fost un val de emigraţie. Fanarioţii, între cari romanisaţi, ca Racoviţeştii şi Callimachii (din neamul Calmăş), au fost mai buni organisatori şi adesea mai „naţionali" de cum credem. In zădar veniau să caute pe desertori „caporalii" Agenţiei austriece din Iaşi şi Bucureşti ori ai guvernatorului militar al Ardealului: dibăcia fanariotă ştia să ascundă sate întregi. Şi în Bucovina s'au strecurat atîţia Ardeleni. Mocanii îşi făceau aşezări de-a lungul tuturor rătăcirilor lor. Alături cu Cojanii de pe malul stîng al Dunării, ei romanisau partea dunăreană a Dobrogii: la Măcin li-am găsit vechile cărţi sfinte în biserica înoită. Trecînd peste Nistru, ei găsiau pe Moldovenii aşezaţi de Duca-Vodă, care la 1681 a deschis brazdă în stepa ucraineană şi a introdus vestita noastră cultură veche a vitelor. Azi pănă în Crimeia, şi datorită colonisării ruseşti a Rusiei Nouă şi emigrărilor forţate de trupele de ocupaţie ale Ţarilor în Moldova, trăiesc, de sigur, vre-o 500.000 de Transnistrieni. D. Voicu Niţescu a descris înduioşător sufletul lor, într'o carte care se ceteşte prea puţin. In timpul războiului ei veniau la Iaşi ca să ceară carte şi şcoală. Bolşevicii au trebuit să facă pentru dînşii, fie şi ca o nadă, o Republică moldovenească la Balta. In Crimeia aşteaptă şi acuma păstori din Poiana Sibiiului să se poată întoarce cu turmele grase şi sacii plini de bumăşti ruseşti depreciate.

Astfel însă s'a supţiat elementul românesc în Vest, şi infiltraţia străină s'a putut produce.

O singură întoarcere înapoi s'a petrecut, afară de ceva sate cu numele în *-eşti* prin părţile Orăzii: marea ofensivă românească în Banatul pe care Austriecii îl curăţiseră de Turci. Aici, pe lîngă Romînii cei vechi, Lugojeni, Sebeşeni, s'au strecurat *bufanii* din Oltenia, probabil mai ales pe vremea cînd Impăratul stăpînià şi cele cinci judeţe din a stînga Oltului. La Moldova Veche am întîlnit astfel oameni din Tismana şi oameni din Caracăl. O îndrăzneaţă înaintare căreia-i datorim în acele părţi hotarul, atîta cît este, al României.

Acestea se petreceau în vremea cînd sporul de copii al ţeranului romîn uimia pe orice călător. Mai ales în Banat el

e oprit azi printr'un materialism grosolan. Un mare rol îi revine în această privinţă Statului, dar, supt regimul politicianismului parasitar, el nu-l poate îndeplini. Naţiunea are însă datoria de a întrebuinţa armele Bisericii, şi cele mai tăioase, până la oprirea de la cele sfinte. Societatea întreagă să-şi simtă datoria de a reacţiona!

Căci, *în noua Românie întregită, întoarcerea către Apus este, şi în ce priveşte populaţia, o asigurare pentru present şi o* ***promisiune pentru viitor.***

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Aşezământul tipografic
«DATINA ROMÂNEASCĂ»
Vălenii-de-Munte

Preţul: 5 lei.